

Achtergrondinformatie over Broekhuijsen, Merkelbach en het onderwijs

Amsterdam – Duivendrecht, 14 februari 2024

Ton de Zwart

Broekhuijsen, een onderwijzersgeslacht

Martien Johan Broekhuijsen, roepnaam Martien, werd geboren in Voorburg op 13 augustus 1871 als zoon van Mozes Broekhuijsen en Antje Verheul.

Afbeelding 1 Op de groepsfoto staan Mozes en Antje met tien kinderen. De meest rechtse jongen (staand) is Martien Johan. Zie noot 2 achter dit artikel.

De familie Broekhuijsen stamde af van Ashkenazische joden, maar omdat de vader van Mozes trouwde met een Nederlands Hervormde vrouw plaatste hij zich door dit huwelijk buiten de joodse familie.

Mozes werd was in 1851 hij “kweekeling te Sneek”. In oktober 1851 haalde hij het diploma “schoolonderwijzer van den vierden of laagsten rang” en op 31 maart 1853 de “Akte van algemeene toelating tot schoolonderwijzer van den derden rang”.

Mozes leerde het vak van onderwijzer in de praktijk. Je werd in de leer gedaan bij een schoolmeester en verwierf zo de kennis die nodig was voor het examen vierde, derde, tweede en eerste rang.

Op 5 november 1861 werd hij het eerste schoolhoofd op de nieuwe openbare school in Maasdijk. Zijn eerste huwelijk was met Martina Verheul te Naaldwijk. Op 2 april 1868 verhuisde Mozes met

zijn vrouw en kinderen naar Voorburg. Mozes werd hoofdonderwijzer op de Dorpsschool in Voorburg. Toen zijn vrouw overleed, trouwde Mozes met zijn schoonzus Antje, te Voorburg. In 1873 schreef Mozes een leerboek "Hoe men kinderen uit het hoofd leert rekenen". Hij kreeg eens een zilveren inktstel cadeau van Prinses Marianne, de dochter van Koning Willem I, als dank voor zijn goede werk als hoofdonderwijzer in Voorburg.

De meeste kinderen werden (hulp)onderwijzer(es), zo ook Martien. Hij bezocht van 1885 tot 1889 de Kweekschool voor Onderwijzers en Onderwijzeressen te Haarlem en sloot de opleiding af met de gewone akte voor onderwijzer met een landelijk schriftelijk examen. Hij woonde enige tijd in Amsterdam in bij zijn halfbroer Anthonie – ook onderwijzer en later schoolhoofd in Den Haag – , aan de Westerstraat nr. 8, vervolgens enige tijd op de Nassaukade 9. Toen Anthonie op 19 oktober 1894 trouwde, moest Martien zelf een kamer gaan zoeken.¹

Martien was "eerste onderwijzer aan de school der 1^e klasse No. 86". Scholen met een nummer waren gratis toegankelijk, zogenaamde armenscholen. Een eerste klasse school was volledig gesubsidieerd. Het salaris van de leerkracht hing af van het aantal leerlingen. Rond 1890 bedroeg dat ongeveer fl. 500,00 per jaar².

De hoofdakte verkreeg hij vervolgens na avondstudie door middel van een door de regering georganiseerd staatsexamen. Hij besloot dan ook begin maart 1897 te solliciteren als hoofd aan een school "der 2^e klasse Lr. S". Een tweede klasse school droeg geen nummer maar een letter. De ouders betaalden een beetje schoolgeld. Met vier andere onderwijzers werd hij door B. en W. voorgedragen³ en op woensdag 24 maart 1897 benoemde de Gemeenteraad van Amsterdam hem als hoofd van school S.⁴ Hij trad daarmee in de voetsporen van zijn vader Mozes: hoofdonderwijzer en zoals later zou blijken, als een ontwikkelaar van lesmethoden.

Verzekerd van een goede baan kon hij nu trouwen met Cornelia Spruitenburg (tante Nel), geboren in Haarlemmermeer op 16-7-1872⁵. Het huwelijk vond plaats in Haarlemmermeer op 28-7-1897.

Afbeelding 2: Martien Johan, gefotografeerd in Den Haag, in de Soendastraat

Afbeelding 3: Cornelia Spruitenburg

Het echtpaar kreeg vijf kinderen: Antje Alida Hendrika, Willem Cornelis, Martien Johan, Egbert en Elisabeth Johanna Maria.⁶ Deze kinderen zijn later goed terecht gekomen. Twee van hen emigreerden naar de V.S.. Zoon Martien Johan was advocaat en procureur generaal in Den Haag.

Afbeelding4 Brediusweg 24, Bussum

Het echtpaar woonde vanaf 9-12-1925 tot 28-3-1950 in Amsterdam op de J.M. Coenenstraat 35'. Hun burens op twee hoog waren de fotograaf Philip Mechanicus en zijn toenmalige vrouw Antje Jonkman.

Op 28 maart 1950 verhuisden Nel en Martien naar de Brediusweg 24 te Bussum, alwaar zij een ruime villa konden betrekken.

Tante Nel overleed op 13-5-1954 te Bussum op 81-jarige leeftijd. Oom Martien overleed op 2 juni 1956 te Bussum op de leeftijd van 84 jaar en werd gecremeerd in Velsen-Driehuis op 6 juni 1956.⁷

De Lepelstraatschool

Officieel is de naam "school S, School voor Openbaar Lager Onderwijs" aan de Lepelstraat nr. 22, maar in de volksmond ook wel de Lepelstraatschool genoemd.

De Lepelstraat bevond zich achter de Onbekende gracht en liep parallel aan de Nieuwe Achtergracht door tot aan de Roetersstraat.

Op de Lepelstraatschool zaten veel joodse kinderen, die in de buurt woonden. De Lepelstraat zelf werd overwegend door joodse huishoudens bewoond. In het "Nieuw Israelietisch Weekblad" verschenen met regelmaat advertenties van de school en af en toe een ingezonden brief van Dhr. Broekhuijsen zelf.⁸

Burgemeester en Wethouders stelden de Gemeenteraad voor om met ingang van 1 februari 1934 21 lagere scholen voor gewoon lager onderwijs op te heffen, waaronder de Lepelstraatschool.⁹ Dit werd in december goedgekeurd. Het schoolgebouw kwam leeg te staan, al maakten diverse organisaties nog wel gebruik van de gymnastiekzaal, waaronder het opleidingscentrum van de brandweer.

Broekhuijsen zelf moest met ingang van het nieuwe schooljaar stoppen met zijn werk als schoolhoofd, maar hij noemde zich nu directeur van ACTOVO, met als adres zijn privéadres en als cursuslocatie de Lepelstraat 22.¹⁰ Na 1934 verschenen er geen advertenties meer van hem in de dagbladen.

Vanaf september 1941 moest in het gebouw een Joodse HBS, onderdeel van het Joods Lyceum, gehuisvest worden.¹¹ In het najaar van 1943 hief de bezetter deze Joodse school op, waarna een dependance van het Amstellyceum in het leegstaande gebouw trok, tot 1 april 1946.¹² Tenslotte kwam Ambachtschool Patrimonium met de afdelingen auto- en elektratechniek erin. Met de komst van de Weesperstraat werd het schoolgebouw in december 1963 gesloopt. De plaats waar het schoolgebouw heeft gestaan is nog zichtbaar. Er bevindt zich nu in de Lepelstraat op de hoek met de Weesperstraat een ruime kinderspeelplaats.

Het onderwijs in die tijd

Martien stamde, zoals hiervoor bleek, uit een onderwijsfamilie. Hij was een betrokken en nauwgezette man die zich inzette voor de leerlingen en de kinderen in de buurt.

Uit verschillende documenten blijkt dat hij en zijn collega's ook naschoolse activiteiten organiseerden, zoals het vertonen van lichtbeelden met behulp van een toverlantaarn op speciale middagen en het opzetten van uitstapjes tijdens de vakantie, voor "kleine en groote kinderen (die) zullen blijven in hun oude, ongezellige omgeving, zwervend langs de vuile straten.... Die kinderen, welk niet in de gelegenheid zijn, eenigermate van de vakantie te genieten, wandelingen te gaan maken in de onmiddellijke omgeving van Amsterdam."

Broekhuijsen adverteerde hierover in de krant en hield de financiering in de gaten.

Mejuffrouw L. Duizend organiseerde deze wandeltochten. Ook waren er (betaalde) sportactiviteiten en uitstapjes. Een ouder die de deelnamegelden wilde innen, werd op haar vingers getikt. Hier ging het schoolhoofd over.

Een schoolhoofd in die tijd had alle ruimte in zijn werk om er activiteiten naast te doen. De leerkrachtensalarissen kwamen voor rekening van het Rijk, terwijl de gemeente zorgde voor (bekostiging van) schoolgebouwen en leermiddelen.

Meestal stond hij één dag voor de klas, daarnaast was hij hoofd.

Afhankelijk van de interesse en vooropleiding hielden schoolhoofden zich vooral bezig met het schrijven van lesboeken - de schoolmethoden, het ontwikkelen en uitgeven van leermiddelen en het opleiden en begeleiden van onderwijzers die een (hoofd)akte wilden behalen. Dit deden zij vaak in hun werkkamer op school.

Opleidingsklassen en een schandaal

Sedert de jaren twintig van de twintigste eeuw was er sprake van normale lessen of normaallessen, een term die ook nog wordt gehanteerd in de Onderwijswet van 1857. In deze wet wordt voor het eerst ook gesproken over opleiding tot onderwijzeres. Deze normaallessen werden als regel gegeven door hoofden van scholen. Dit gebeurde na schooltijd en op zaterdagen.¹³

Zo kon men, onder leiding van Dhr. Broekhuijsen, in de Lepelstraatschool, een avondcursus voor opleiding voor onderwijzer volgen¹⁴ en men kon de hoofdakte halen. Als je schoolhoofd wilde worden moest je de hoofdakte halen, een aparte akte gescheiden in A en B. Ook moest je de andere aktes halen, C t/m K.

De cursus heette "A.C.T.O.V.O" – Amsterdamsche Cursus tot Opleiding van Onderwijzers en Onderwijzeressen" en was opgericht in maart 1912. Het was een avondopleiding die cursisten klaarstoomde voor het mondelinge staatsexamen. De inhoud van de lessen bestond voornamelijk uit het bij elkaar "sprokkelen" van de verschillende akten, het leren van de reglementen, de onderwijswet en het oefenen van het mondelinge examen. De Lepelstraatschool werd een Normaalschool. Volgens het rooster van juli 1912 waren er zes docenten aan verboden, waaronder zijn jongste broer Wilhelm Pieter (Oom Willy), die zijn kandidaats had gehaald in wis- en natuurkunde en les gaf in fysica en natuurkunde. Hij werd later leraar op het middelbaar onderwijs.

De normaalschool is een verouderde benaming voor het schooltype waar onderwijzers opgeleid werden. De term is afkomstig van de Franse instelling "École normale primaire", die tijdens het Franse bewind ook in de Nederlanden werd opgericht.

Tegenwoordig is deze vorm van her- en bijscholing weer geheel terug met het verschijnsel "opleiden in de school".

Na het in werking treden van de onderwijswet-Mackay (1889) kwamen dit soort particuliere opleidingen in aanmerking voor subsidie van de overheid. De Lager Onderwijswet van 1920 maakte aan de mogelijkheid van opleidingsklassen een definitief einde. Wat Broekhuijsen c.s. bleven aanbieden was een vooropleiding voor het examen van onderwijzer(es). De meeste jongelui die onderwijzer wilden worden, kwamen echter nog steeds als kwekeling op de lagere school, waar zij al doende het vak leerden, voordat zij zich aan de examens tot het verkrijgen van een akte van bekwaamheid onderwierpen.

Deze subsidiekwestie was bron voor een schandaal dat zelfs de landelijke dagbladers haalde. Hij ontving fl. 700,- per leerling. De particuliere cursus, die twee jaar duurde, vond plaats in een door de gemeente gesubsidieerd schoolgebouw.

Als docenten waren in 1912 ook benoemd het schoolhoofd van openbare lagere school nr. 129 en een leraar die beiden opleidden voor de gemeentelijke kweekschool. Het waren twee docenten, die als examinatoren het staatsexamen afnamen en waardoor Broekhuijsen verzekerd was van een gestage stroom van gezakte leerlingen in zijn particuliere cursus.

In een uitgebreid artikel in de krant¹⁵ wordt Broekhuijsen in zijn "begeerlijkheid naar de subsidies" een zeer zakelijke en praktische heer genoemd. Zo had hij bijvoorbeeld het adres van alle ouders van de gezakte leerlingen, zoals hij zelf verklaarde, verkregen van zijn collega's.

Broekhuijsen adverteerde met het gegeven dat zijn cursus een slagingspercentage had van 71% en zelfs van HBS-leerlingen 86%, in tegenstelling tot de helft van de jongens en meisjes dat slaagde voor het landelijke examen en schreef ouders oproepen voor zijn cursus.¹⁶

Het ging om leerlingen die volgens Broekhuijsen en de twee overige medewerkers niet werden toegelaten tot de Rijkskweekschool (in Haarlem), de Gemeentelijke kweekschool en de Hervormde kweekschool in Amsterdam, zo betoogde zij ter verdediging.

De beschuldiging in de gemeenteraad was dat de heren "hun eigen zak spekken" en "misbruik van ambtelijke positie.. ten eigen financiële voordeele."" De zaak werd hoog opgespeeld en men vroeg de wethouder van onderwijs, Mr. de Vries, om de moed te hebben om in te grijpen bij de medewerkers van de particuliere cursus die gemeenteambtenaren waren en ouders onnodig op kosten joegen. Het vergrijp was des te erger omdat de ouders van die leerlingen grotendeels "min- of onvermogen" waren.

De wethouder concludeerde dat er niets was bewezen en de zaak liep met een sisser af toen de medewerkers zich terugtrokken van de Normalschool van Broekhuijsen.

“Aanschouwingsonderwijs”

Een goede onderwijzer gaf klassikaal les, door vooral veel te vertellen en uit te leggen. Maar om de schoolvakken volgens de schoolwet goed te kunnen onderwijzen en door de invoering van de leerplicht in 1900 was er een dringende behoefte aan leermiddelen. Zowel aanschouwelijkheidsmateriaal als schoolboeken, de zgn. methoden.

Het allereerst verschenen er schoolplaten. De schoolplaten waren vanaf 1857 de eerste visuele leermiddelen in het kader van het aanschouwingsonderwijs.

Een schoolplaat of een plaat voor het aanschouwingsonderwijs werd gebruikt als illustratie bij de verhalen die de schoolmeester vertelde.

Er werd namelijk veel verwacht van het onderwijzend personeel, omdat er een gebrek was aan (les)methoden. Jan Ligthart schreef hij verschillende boeken over het in de praktijk brengen van het zogenaamde zaakonderwijs.

Als schoolhoofd raakte Jan Ligthart er steeds meer van doordrongen dat het in die tijd overheersende 'aanschouwingsonderwijs', namelijk kinderen iets bijbrengen door ze alleen de dingen te laten zien, niet in alle opzichten voldeed. Hij beseftte dat actief leren veel vruchtbaarder was.

Theo Thijssen was het met hem eens. Die had niet veel op met lesmethoden. Leren is vooral doen, vond hij. Het aanschouwingsonderwijs werd een aanpak waarbij lagereschoolkinderen door zien, horen, ruiken, tasten of voelen vertrouwd raakten met de dingen om hen heen. Dat betekende, dat de leerlingen een steeds realistischer beeld van de wereld om hen heen kregen. Al deze hulpmiddelen dienden het klassikale onderwijs. De bedoeling hiervan was om een aanvulling te zijn op het droge boekjesleren.

De noodzaak van aanschouwelijkheidsmateriaal en concreet materiaal, zoals opgezette dieren, schoolplaten, natuurkundige instrumenten, letterdozen, rekenblokken, telramen en visuele hulpmiddelen werd aangetoond door pedagogen, psychologen en onderwijsvernieuwers als Montessori in Italië en Nederland, Decroly in België, Piaget in Zwitserland en Jan Ligthart in Nederland.

Maria Maria Montessori ontwikkelde haar eigen leergang en materialen en liet die produceren en uitgeven door de Fa. Nienhuis in Zelhem.

In 1898 had een doorsnee lagere school de beschikking over ouderwetse projectoren met (half) doorzichtige afbeeldingen zoals als toverlantaarns en sciopicons. Men vertoonde halfdoorzichtige, bedrukte papieren stroken papier of doorzichtige positieve glasdia's.

Met een epidiascoop, die met een spiegel bevatte, kon men prenten uit bijvoorbeeld boeken projecteren op een scherm.¹⁷

Zo een vertoning had vaak een speciaal karakter tijdens een speciaal voor dat doel georganiseerd moment. Broekhuijsen organiseerde bijvoorbeeld samen met de kindercommissie van de vakbond middagen voor kinderen van vakbondsleden waarop lichtbeelden werden vertoond, die ook toegankelijk waren voor andere kinderen. De toegangsprijs bedroeg 3 cent per kind.¹⁸

De firma Merkelbach in Amsterdam, waarover later meer, maakte in die tijd stereofotokaarten¹⁹, zogenaamde stereogrammen, die men thuis met behulp van een stereoscoop kon bekijken. Deze

kaarten waren relatief eenvoudig in het gebruik en populair onder de bevolking. Het was een 'groeimarkt'.

Het was de verdienste van Martien Johan Broekhuijsen, die de stereofotokaarten voor de uitgever ordende, categoriseerde, beschreef en introduceerde als individueel leermiddel in het aanschouwelijkheidsonderwijs.

Pas rond de eeuwwisseling verschenen er uitgewerkte methoden en leerboeken³. Martien Broekhuijsen zijn vader had een leerboek hoofdrekenen geschreven. Een schoolflora kwam in 1883 uit bij Noordhoff in Groningen, een atlas verscheen bij Wolters.²⁰ Schoolhoofden bijvoorbeeld met een interesse in aardrijkskunde gingen daarom aardrijkskundeboeken schrijven.

Voor het aardrijkskundeonderwijs volgde men een synthetische leergang, waarbij werd begonnen in de eigen omgeving van de leerling. Later werd dit uitgebreid naar provincie, Nederland, Europa en de wereld. Deze opbouw in dit schoolvak is nog steeds van kracht.

Afbeelding 52 Klassenfoto Lepelstraatschool 1933

Aardrijkskundige Beeldengalerij voor de scholen

De voorzijde van de stereokaarten werden voorzien van twee foto's die tezamen een stereofoto vormde. De foto's werden geleverd door Merkelbach & Co.

De achterzijde werd gevuld door Broekhuijsen volgens een vast stramien.

Onder zijn naam als auteur en zijn beroep, t.w. "Hoofd eener school te Amsterdam" stonden de collectie vermeld, het nummer van de kaart en het onderwerp. Bij de meeste foto's heeft Broekhuijsen een korte toelichting geschreven, die de kijker hielpen bij het beschouwen en interpreteren van het geboden beeld. Hiermee kon de auteur zijn kennis als onderwijzer goed kwijt.

De kaarten, die de makers “platen” noemden, werden naar inhoud ingedeeld in een collectie. De indeling in de collecties volgde de traditionele opbouw van het vak Aardrijkskunde, zoals hierboven beschreven:²¹

- A. Nederland, 30 platen
- B. Europa, 26 platen
- C. Werelddelen, 18 platen
- D. West-Indië, 30 platen
- E. Nederland, 20 platen (aanvulling op A)
- F. Nederland, 20 platen (idem)
- G. Zuid-Afrika, 34 platen
- H. China en Japan, 24 platen
- I. Amerika, 24 platen
- K. “Van alles wat”, 48 platen²²

Volgens dit overzicht bevatte de beeldengalerij 274 platen. Een plaat kostte in het begin van de eeuw 25 cent. In 1901 kostte een collectie fl. 6,50, een stereoscoop fl. 0,50. Zowel complete collecties als stereokaarten per stuk konden worden besteld. Op verzoek kon een stereoscoop erbij geleverd worden.

Afbeelding 6: Stereoscoop of stereokijker

Broekhuijsen gaf tips voor het gebruik in de klas. Hij zag de platen als een aanvulling op de toen in gebruik zijnde wandplaten voor het onderwijs van ten Have en van Bos. Vervolgens kon de gebruiker

thuis of op school de genoemde plaats opzoeken in de atlas. De stereokaarten vestigden de aandacht op een bepaald onderdeel of merkwaardigheid van een bepaalde plaats in een land. Door als leerling een stereoscoop te pakken en een kaart te bekijken, doorbrak Broekhuijsen met deze werkvorm het strikt klassikale onderwijs dat toen de boventoon voerde.

Uit verschillende teksten blijkt dat men het kind in de hoogste klassen de blik wilde laten verruimen. Veel kinderen kwamen niet verder dan hun eigen buurt. De kaarten de onderwijzers in hun vormende taak.

Genoemde collectie werd in 1905 beschreven in een catalogus²³ die tevens werd gezien als een reclamefolder. De catalogus eindigde met aanbevelingen en beoordelingen van leraren aardrijkskunde en schoolhoofden, die vol lof waren.

Gebruikers zagen ze ook als uitstekend leermiddel voor het voortgezet onderwijs en de kweek- en normaalscholen.

Ook vind men dat de kaarten het doel ondersteunden om het vak Aardrijkskunde op alle scholen in te voeren.

In de vakbondsbladen en uitgaven van verenigingen van onderwijzers werden de stereokaarten geprezen als middel om het vak Aardrijkskunde in te voeren in het lager en voortgezet onderwijs.

Afbeelding 7: Catalogus van Stereoscoopplaten

Alles bij elkaar kan men zeggen dat het onderwijs een vrije markt was en een openbare lagere school vrij autonoom functioneerde. De gemeente was een bestuur op afstand met een afdeling onderwijs

op het stadhuis, die zich vooral bezig hield met organisatie en beheer van het gebouw. Meubilair en leermiddelen werden ten behoeve van de scholen opgeslagen in het "Gemeentelijk Schoolmagazijn" aan de Prinsengracht.

Het schoolhoofd kon een goede bijverdienste hebben, al lag het gevaar van belangenverstrengeling op de loer, zoals uit het voorgaande is gebleken.

Door het opzetten van cursussen voor de scholing en nascholing van onderwijzers en door het ontwikkelen en uitgeven als auteur van stereofotokaarten voor de thuismarkt en voor het onderwijs verkreeg Broekhuijsen een aardig neveninkomen op zijn salaris als schoolhoofd.

Merkelbach & Co

Een belangrijke partner in zaken voor Broekhuijsen was de firma Merkelbach & Co. Deze was ontstaan uit Merkelbach & Zoon en had als doel het produceren van zeep, wat leidde tot de roemruchte "Haarlemmer olie". De zoon van de eigenaar, J.W. Merkelbach junior, was meer geïnteresseerd in moderne techniek, zoals de toverlantaarn waarmee hij lezingen met lichtbeelden organiseerde. Ook bestelde hij bij Lumière in Frankrijk een camera als speelgoed voor kinderen met enkele glasplaten. Omdat het assortiment speelgoed groeide was men toe aan een ruimer pand dat gevonden werd op de Nieuwendijk 57 – 59. De zaken gingen zo goed dat Merkelbach uitbreidde naar het Damrak, de Kalverstraat, de Utrechtsestraat en de Leidsestraat.

De winkel op de Kalverstraat nr. 30 verkocht naast toverlantaarns ook stoommachines, treintjes, boten en mechanisch speelgoed.

Afbeelding 8: Voormalige Stadstimmertuin 1-7. RechtsOp nummer 2 is het Joods Lyceum 'Maimonides'. Gezien richting Weesperplein 6-8 (achterzijde) (Psychologisch Laboratorium v/d Universiteit van Amsterdam). Datering 1973

Was de Kalverstraat toch meer een speelgoedwinkel, waar kinderachtig over werd gedaan, op de Nieuwendijk bleef de nadruk op techniek liggen en met name op de "photographie".

Hier verkocht men al in 1898 toverlantaarns, sciopticons, glas dia's voor projectie, telefoons en elektrische deurbellen. In de tachtiger jaren leverde Merkelbach een toverlantaarn en een groot aantal toverlantaarnplaatjes aan het Koninklijk Huis.

De zaken werden voortgezet door de kinderen Merkelbach die in 1905 een fotoatelier begonnen op de 5de verdieping van het Hirschgebouw aan het Leidseplein.

Atelier Merkelbach had zich gespecialiseerd in "Fotografische Kunstnijverheid" en in 1914 bestond het aanbod uit: portretten, interieur- en architectuuroptnames, vergrotingen en fotoafdrukken. Dit alles kon worden uitgevoerd in houtskool, pastelkrijt en aquarelverf.²⁴

De firma's ontwikkelden zelf apparaten, maakten speelgoed in hun fabriek in Amsterdam Noord en op de bovenverdieping van de zaak aan de Nieuwendijk. Zij leverden veel goederen aan het onderwijs. Er was op scholen behoefte aan werkende modellen van technische apparaten en machines, Maagdenburger halve bollen en dergelijke.

Merkelbach produceerde veel stereokaarten. Fotografen werden erop uitgestuurd om in alle delen van de wereld bezienswaardigheden vast te leggen. Daarnaast kocht het bedrijf ook stereokaarten op van Franse en Belgische uitgevers. Deze kaarten werden aan particulieren verkocht, meestal samen met een stereokijker.

De gemeente Amsterdam kocht in grote hoeveelheden tekenmaterialen, poppen en naaigerei bij hen in. De spullen werden met een handkar opgehaald, opgeslagen in het magazijn en verdeeld over de gemeentescholen.

De opslag was in het "Gemeentelijk Schoolmagazijn", dat enige tijd (tussen 1903 en 1928) in het onderhuis aan de Prinsengracht 479 was gevestigd. Bergplaats en kantoor werden beheerd door Mevr. Adelheid Johanna Diepgrond, onderwijzeres te Amsterdam (telefoon 236469).²⁵

Hier lagen ook voorraden stereokaarten, die Merkelbach produceerde en de gemeente had inkocht als leermiddel ten behoeve van de scholen.

Het schoolmagazijn werd groeide al snel uit zijn jas en verhuisde in 1928.

Catalogus en prospectus

"Merkelbach & Co" was een vertrouwde klank in het onderwijs geworden. Zo ook voor Martien Broekhuijsen die samen met de firma de productie van stereokaarten voortvarend ter hand had genomen. Oftewel "stereoscoopplaten", zoals zij die zelf noemden wat blijkt uit de CATALOGUS VAN STEREOSCOOPPLATEN, Uitgave van Merkelbach & Co, uit 1905²⁶. Als besteladres werd Kalverstraat 30 vermeld. Volgens de uitgever had Broekhuijsen een keuze gemaakt uit dertigduizend platen. Van alle foto's werd een cliché gemaakt en vervolgens afgedrukt op papier. Het drukwerk werd vervolgens op een voorgedrukte, geel gekleurde kartonnen kaart geplakt.

Naast de aardrijkskundige beeldengalerij van Broekhuijsen gaf Merkelbach samen met Burdet en Jac. Thijssse in 1912 ook een serie uit van 25 stereofoto's van vogels, gefotografeerde tussen 1909 en 1911: "Nederlandse Vogels en hunne nesten, naar clichés van Burdet met een toelichting van Jac. P. Thijssse." Burdet was vogelaar en amateur fotograaf.

Vanwege het grote succes van de stereokaarten werden onder de naam "Stereoschat voor school en huis" ruim 500 stereokaarten uitgegeven voor school en thuis, eveneens met Broekhuijsen als auteur.

De kaarten werden ingekocht bij een andere uitgever, w.s. in Vlaanderen. Dit keer waren de stereofoto's direct afgedrukt op wit glanzend karton, wat de indruk van een echte fotoafdruk versterkte.

Aan de achterkant stond het onderwerp in 4 talen vermeld: Nederlands, Duits, Engels en Frans. De oorspronkelijke kaarten hadden een nummer. Broekhuijsen stempelde een ander nummer op de kaarten en zo werden zij in het prospectus opgenomen.

Naast het nummerstempel in paarsblauwe inkt werd ook Merkelbach genoemd en kreeg iedere kaart een afdruk van de handtekening van Broekhuijsen zelf.

De onderwerpen waren aardrijkskundige begrippen, bijzondere voorstellingen en dieren. Deze kaarten speelden in op de behoefte aan exotische afbeeldingen vanuit de hele wereld. Zij kostten 10 cent per stuk bij de afname van ten minste 10 kaarten.

Bronvermelding afbeeldingen:

Afbeelding 1: Gemeentearchief Hilversum

¹ https://archieff.amsterdam/indexen/bevolkingsregisters_1874-1893/zoek/query.nl?i1=1&a1=broekhuijsen&x=22&z=a&s=3#BRB00696000226 EN
https://archieff.amsterdam/indexen/overgenomen_delen_1892-1920/zoek/query.nl?i1=1&v1=marten&a1=broekhuisen&af1=1&x=25&z=a#OGDA00020000134

² De Standaard, 2 september 1897

³ Nieuws van de Dag, 8 maart 1897

⁴ Het Nieuws van de Dag: Kleine Courant. 26 maart 1897

⁵ Bron: <https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/22239869>

⁶ E-mails en gesprekken Martien Philip Broekhuijsen. oktober '18 / april '19. Foto's en documenten met toestemming gepubliceerd uit het familiearchief van Nijnke Koopman-Broekhuijsen

⁷ FAMILIE BROEKHUIJSEN vanaf begin 18e eeuw. Samenvatting door Nijnke Koopman-Broekhuijsen, 2018

⁸ Nieuw Israelietisch Weekblad, 12 juli 1929, 19 juli 1929. Enz.

⁹ Het Volk. Dagblad voor de Arbeiderspartij. 9 december 1933

¹⁰ "Opleiding tot Onderwijzer(es), In: Algemeen Handelsblad van 31 augustus 1933

¹¹ Bron: <https://www.joodsamsterdam.nl/lepelstraat>

¹² Ons Amsterdam, Jrg. 53, nr. 10, oktober 2001, blz. 288-292

¹³ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Normaalschool>

¹⁴ Het Volk: dagblad voor de arbeiderspartij. 10 mei 1933

¹⁵ Het Nieuws van de Dag: Kleine Courant. 22 juli 1912

¹⁶ "Uw zoon of dochter wil onderwijzer(es) worden? In: Algemeen Handelsblad van 6 augustus 1927.

¹⁷ Informatie over de hoofdakte e.a. in gesprek met Fred Kelpin, Maastricht en voormalig "schoolhoofd in Amsterdam", december 2018.

¹⁸ Het Volk: dagblad voor de arbeiderspartij. 12 augustus 1929

¹⁹ Nederlandse Vereniging voor Stereofotografie. www.stereofotografie.nl

²⁰ <https://www.noordhoffuitgevers.nl/noordhoff-uitgevers/over-ons/onze-geschiedenis>

²¹ Stereoschat voor school en huis, catalogus van 1905, Bron: Luikerwaal, zie voetnoot 9

²² Een collectie J ontbreekt in de catalogus van 1905

een kleine heldendaad

en de ontjoodsing van het lager onderwijs in Amsterdam, in de jaren 1940-1943

Bron: https://www.eenkleineheldendaad.nl/index.php?cat=3._de_joodse_scholen_41_-43

De Weesperstraat

<http://www.theobakker.net/pdf/weesperstraat.pdf>

Op de buurtkaart van 1876 is de Lepelstraat nog maar een heel kort straatje en ...

Verslag van den staat van het onderwijs in het Koninkrijk der Nederlanden over ..., 1930 [Bijlage]
01-01-1930

De Lepelstraatschool heeft een nieuwe vloer in het gymnastieklokaal gekregen.

²³ Zie voetnoot 15

²⁴ Advertenties verschenen vanaf 1898 in landelijke dagbladen, zoals De Tijd en De Standaard

²⁵ Woonkaart Gemeentearchief Amsterdam en Stereokaart Broekhuijsen

²⁶ https://www.luikerwaal.com/newframe_nl.htm?/catalogus_merkelbach_nl.htm Auteur en verzamelaar Henc de Roo, Huizen